

*І. М. Царик,
аспірант, Чернігівський державний інститут
економіки і управління*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано динаміку кількості громадських, релігійних, профспілкових, благодійних організацій і політичних партій, а також окреслені найближчі перспективи їх розвитку. Виділено етапи становлення взаємовідносин влади, бізнесу та громадянського суспільства у часи незалежності України.

The dynamics of the number of public, religious, union and charitable organizations has been analyzed and further perspectives of their development have been outlined in this article. The stages of foundation, interrelations between government, business and public society in the times of Independence of Ukraine have been pointed out.

Ключові слова: об'єднання громадян, некомерційні організації, влада, бізнес, громадянське суспільство.

Keywords: citizens unification, noncommercial organizations, authority, business, civil society.

ВСТУП

Українське суспільство постійно розвивається та змінюється. Значні політичні, економічні та соціальні трансформації, що відбулися наприкінці ХХ ст., надали безпрецедентні можливості індивідам для самоорганізації. Так, за час незалежності України була розроблена система нормативних актів, які регулюють діяльність об'єднань громадян [4, с. 55—57] (Конституція України, Закони України "Про об'єднання громадян", "Про політичні партії", "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності", "Про свободу сумління та релігійні організації" та інші). На їх основі створено тисячі некомерційних організацій (НКО), серед яких можна виділити громадські, релігійні, профспілкові, благодійні, а також політичні партії.

Не дивлячись на наявність застарілих стереотипів поведінки громади, брак досвіду групових ініціативних дій та довіри людей один до одного [2, с. 6—7], процес становлення громадських ініціатив в Україні триває. Він є складовою тенденцій розвитку нашого суспільства, хоча і знаходиться на початковій стадії. Характерною, особливою у теперішній час є відсутність конструктивного діалогу та налагоджених комунікацій між громадськими, державними та бізнесовими інституціями, відокремленість діяльності кожного сектора та організації. Отже, актуальною задачею є дослідження особ-

ливостей розвитку інститутів громадянського суспільства у нашій країні, обґрунтування шляхів їхньої взаємодії із владними та бізнесовими структурами, а у перспективі — розробка механізмів врахування потреб громад та реагування на громадянські ініціативи, збалансування інтересів трьох секторів і розвитку партнерства між ними.

У науковій літературі України питання, що торкаються об'єднань громадян (їхнього започаткування, напрямів роботи, взаємодії з іншими членами громадянського суспільства, фінансового аспекту діяльності тощо), знайшли відображення у працях представників різних наук, зокрема, державного управління (Хуснутдінова О. Я., Ковалішиної Н. П., Надраги В. І., Стойки В. І., Калінкіної Н. В.), політичних наук (Чувардинського О. Г., Новохацької В. Д., Бойчука М. А., Білоусова О. С.), юридичних наук (Кравчука В. М.) та інших. Відносно невеликі, часто фрагментарні та разові напрацювання з цієї тематики мають українські економісти. В останні роки опубліковані лише кілька значних економічних робіт, що торкаються НКО, зокрема Віннікова О. [1], Кириченка С. [3] та інших. Між тим, об'єднання громадян, що активно розвиваються останніми роками, є потужним суб'єктом впливу на бізнесовий сектор, зокрема його соціальну відповідальність та фінансові показники. Актуальним, з економічної точки

зору, стає дослідження їх кількісного та якісного складу, джерел і методів фінансування, оподаткування, впливу та шляхів взаємодії з бізнесовими та державними структурами.

Зазначимо, що у багатьох наукових джерелах (у тому числі в цій статті) терміни "об'єднання громадян" та "некомерційні організації" використовуються як синоніми.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою дослідження є виявлення кількісних та якісних змін у складі об'єднань громадян в Україні та окреслення найближчих їх перспектив.

Методологічною основою статті є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, а саме: метод поєднання історичного і логічного — при визначенні етапів становлення взаємовідносин влади, бізнесу та громадянського суспільства в Україні, а також з'ясування тенденцій розвитку окремих видів НКО; логічного узагальнення — при аналізі процесів розвитку об'єднань громадян у нашій державі; методи аналізу і синтезу — при окресленні проблем розвитку об'єднань громадян. Дослідження динаміки некомерційних організацій в Україні проведено за допомогою табличного, графічного, факторного, статистичних методів та системного підходу.

РЕЗУЛЬТАТИ

Громадяни України все частіше та активніше виступають на захист своїх прав, утворюючи формалізовані й неформалізовані організації. Діяльність останніх формує стиль суспільного життя (авторитарний чи демократичний) [9, с. 6], сприяє нарощенню людського капіталу держави через більш повне задоволення різноманітних особистих потреб мешканців. До того ж вона часто має інноваційний характер, оскільки громадські об'єднання є виробником нових ідей і технологій у соціальній, політичній та інших сферах життя суспільства. Некомерційні організації, по-перше, виявляють проблеми громади та сигналізують про них; по-друге, свідчать про бажання людей захищати та відстоювати свої інтереси, які певним чином протистоять інтересам державних та бізнесових структур. Різноманітні громадські утворення є одним із найпотужніших суб'єктів впливу на соціальну відповідальність підприємництва.

Процес становлення взаємовідносин влади, бізнесу та громадянського суспільства в Україні протікає складно та стихійно. Аналізуючи економічні й соціальні процеси часів незалежності нашої держави, можна виділити чотири етапи їх розвитку:

1) 1991—2000 роки: етап характеризувався зародженням та хаотичним розвитком бізнесових та громадянських структур в умовах економічної, політичної й соціальної нестабільності та лібералізації. Громадські ініціативи мали разовий та безсистемний характер. Державні органи не в змозі були контролювати та вимагати від підприємницького сектора додержан-

Таблиця 1. Динаміка кількості об'єднань громадян в Україні за 2000–2007 роки, одиниць

Рік	Види об'єднань громадян					Кількість об'єднань громадян, усього
	громадські організації	релігійні організації	профспілки та їх об'єднання	благодійні організації	політичні партії	
2000	29083	12167	10965	4525	5477	62617
2001	33045	13660	12415	5776	8319	73215
2002	36593	15099	13157	6968	9596	81413
2003	40253	16491	13507	8143	10910	89304
2004	43152	17639	14192	8928	11408	95319
2005	46682	18617	15639	9590	13976	104504
2006	50706	19706	17360	10319	15459	113550
2007	54862	20595	20405	10988	16167	123017

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України [8]

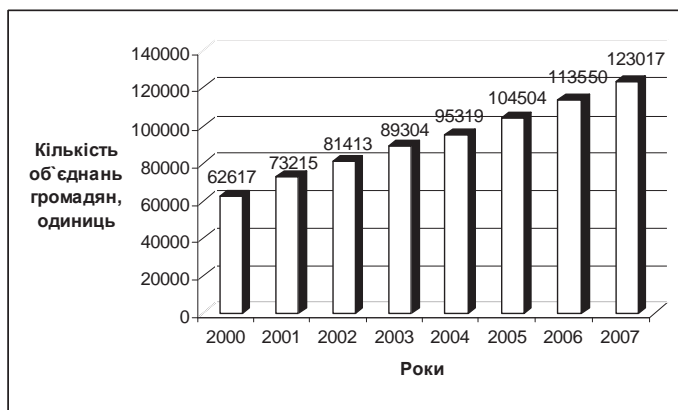

Рис. 1. Динаміка кількості об'єднань громадян в Україні

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України [8]

ня трудового, соціального та екологічного законодавства. Соціальна відповідальність бізнесу за таких умов час-то нівелювалася;

2) 2000—2004: бурхливий економічний розвиток бізнесових структур і значне нарощення ними своїх прибутків та соціального впливу. Загострення конкурентної боротьби на ринках трудових, сировинних та фінансових ресурсів. Укріплення в органах вдали бізнесового лоббі. Зростання політичної складової громадського сектора.

3) 2004 — літо 2008 року: значні політичні трансформації, що відбилися на економічній, соціальній та духовній сферах суспільного життя. Розвиток законодавства, яке все ж таки мало значні пробіли та надавало переваги окремим компаніям. Домінування політики над економікою. Зрощення державного та бізнесового сектора. Більш динамічний розвиток різноманітних громадських рухів та організацій — як відповідь на часто негативний соціальний вплив вищенаведених явищ. Логічним наслідком цього став розвиток соціальних проектів бізнесу як внутрішнього, так і зовнішнього спрямування;

4) осінь 2008 — до теперішнього часу: новий етап розвитку взаємодіє трьох секторів економіки, що розпочався з настанням фінансово-економічної кризи та характеризуєть-

ся загостренням боротьби між ними. Відзначається посилення "лівих" настроїв у суспільстві, іноді прояви паніки та агресії економічних та соціальних суб'єктів. Відбувається активізація профспілкових та політичних рухів. Цей етап за умови адекватної державної політики може стати базовим для реального впровадження системи соціальної відповідальності бізнесу в Україні. В іншому випадку зазначені проблеми у поєднанні з безвідповідальною антикризовою стратегією вітчизняного бізнесу загрожують обернутися значним зростанням соціальної напруги або соціальним вибухом.

Аналіз динаміки об'єднань громадян у нашій країні за період з 2000 по 2007 роки виявляє стійке зростання їх кількості (табл. 1, рис. 1), що на перший погляд є похідною від рівня розвитку громадянського суспільства в Україні. Однак, слід відмітити, що найбільші середні темпи приросту за цей період (18,32%) мають політичні партії (табл. 2). Це говорить про наростаючу політизацію "третього сектора" нашої держави. За 8 років кількість політичних організацій збільшилась приблизно в 3 рази. Але, оскільки вони зазвичай діють за наказом лідерів, а не приводять до життя конкретні соціальні ініціативи, то можна погодитись з думкою, що переміщення акценту суспільного інтересу та суспільних

ініціатив у політичний сектор, політизація основних структур громадянського суспільства у кінцевому рахунку веде до його послаблення [2, с. 54]. Має місце витрачання людських, фінансових та матеріальних ресурсів на політичну діяльність, що шкодить вирішенню нагальних соціальних проблем, а інтереси громади часто ігноруються.

Для наочності, побудуємо стовпчикову діаграму кількості об'єднань громадян в Україні у 2000—2007 роках (рис. 1).

Найбільш розповсюдженою формою некомерційних утворень в Україні є громадські, релігійні та профспілкові організації (табл. 1), але вони мають нижчі темпи зростання у порівнянні з благодійними та політичними партіями (табл. 2). Найнижчими темпами зростає кількість релігійних організацій, що є наслідком достатнього рівня насиченості ними українського простору.

На жаль, державна статистика не дає можливості проаналізувати тенденції розвитку некомерційних організацій на рівні регіонів та областей.

Слід акцентувати увагу на такому показнику, як кількість населення України, що припадає на одну некомерційну організацію. Як видно з табл. 3, вона постійно знижується (за період з 2000 по 2007 рік — більш ніж вдвічі), що сприяє зростанню кількісного і якісного рівня задоволення особистих потреб громадян.

Цікавим є порівняння кількості некомерційних організацій у різних країнах та її співвідношення з населенням цих держав. Отримані у результаті дослідження статистичні дані (табл. 4) свідчать про те, що число громадських об'єднань на одну тисячу жителів в Україні й Росії є приблизно однаковими та у 2,2 рази меншим, ніж у Сполучених Штатах Америки. У той же час у порівнянні з Індією та Китаєм наша держава має відповідно у 2,5 та 10 рази більшу щільність НКО. Такі різні значення показника зумовлені політичними режимами країн, розвитком громадянського суспільства, особливостями національного менталітету та рівнем економічного розвитку цих держав.

Динаміка кінцевих споживчих витрат некомерційних організацій України є позитивною [8, с. 33]. За 8 років вони зросли з 3909 млн грн. до 5843 млн грн., тобто на майже наполовину (рис. 2).

Однак, відстежується зниження частки таких витрат у структурі кінцевого використання валового внутрішнього продукту України з 2,3% до 0,8% (табл. 5).

Такі зміни свідчать про більш швидке зростання інших витратних статей ВВП, що підтверджується порівнянням їх абсолютних значень у 2000 та 2007 роках (рис. 3). Внаслідок цього значно змінилось співвідношення витрат домогосподарств, некомерційних організацій та сектора загального державного управління. Так, якщо у 2000 році витрати сектора загального державного управління, що склали 31667 млн грн., перебільшу-

вали витрати некомерційних організацій (3909 млн грн.) приблизно у 8 разів, то у 2007 році — більш ніж у 22 рази, і склали відповідно 131938 та 5843 млн грн. [8].

Враховуючи, що кількість некомерційних організацій за 2000—2007 роки зростає на 96,5 %, а їх кінцевих споживчих витрат — на 49,5 %, можемо констатувати, що споживчі витрати однієї середньої української НКО за цей період знизилась. Іншим витратним статтям ВВП притаманні протилежні тенденції. Наприклад, за той же період домогосподарства, не дивлячись на скорочення населення, збільшили свої витрати у 4,6 рази.

У останніх дослідженнях, зокрема Сосевої В. С. [7, с. 239], констатується, що однією з причин такої ситуації є незначна підтримка некомерційних організацій з боку держави як у фінансовому, так і в організаційному та правовому аспектах. Для подолання зазначених проблем цей автор пропонує уточнити законодавчу базу щодо об'єднань громадян, чітко сформулювати послідовність процедур при отриманні державного фінансування, спростити процес отримання коштів тощо.

Однак, слід зазначити, що слабка державна підтримка не є єдиною причиною недофінансування громадських об'єднань в Україні. Воно пояснюється ще й наступним:

1) особливостями фінансової системи України, для якої характерна відсутність податкового стимулювання, а часто і необґрунтовано високе оподаткування соціальних витрат бізнесу та міжнародних організацій (наприклад, благодійної діяльності);

2) примусовими діями з боку владних структур щодо соціальних вкладень підприємництва, які у перспективі завжди дають обернений результат;

3) недорозвиненістю морально-етичної складової вітчизняного бізнесу, чому сприяє забуття дореволюційних національних традицій підприємництва та орієнтація на максимальний прибуток без врахування соціальних наслідків та зобов'язань.

У 2008 році Українською асоціацією маркетингу було проведено "Дослідження рівня інституційної спроможності та напрямків розвитку галузевих спеціальних громадських організацій (об'єднань підприємців України)" [5, с. 62—63]. На основі його результатів були сформульовані головні проблеми розвитку, що характерні для об'єднань громадян нашої держави, а саме:

- застарілість та суперечливість законодавчої бази;
- обмеженість фінансових, матеріально-технічних та інформаційних ресурсів;
- низка забезпеченість кваліфікованими кадрами;
- не завжди успішна взаємодія з органами державної влади.

У зв'язку з кризовими явищами в економіці України усі вищеперелічені труднощі посилюються. На сьогодні перед громадянами України гостро по-

Таблиця 2. Темпи приросту кількості об'єднань громадян в Україні за 2000—2007 роки, %

Рік	Темпи приросту об'єднань громадян за їх видами					Загальний приріст за рік
	громадські організації	релігійні організації	профспілки та їх об'єднання	благодійні організації	політичні партії	
2000/2001	13,62	12,27	13,22	27,65	51,89	17,68
2001/2002	10,74	10,53	5,98	20,63	15,35	11,20
2002/2003	10,00	9,22	2,66	16,86	13,69	9,69
2003/2004	7,20	6,96	5,07	9,64	9,64	6,74
2004/2005	8,18	5,54	10,20	7,41	22,51	9,64
2005/2006	8,62	5,85	11,00	7,60	10,61	8,66
2006/2007	8,19	4,51	17,54	6,48	4,58	8,34
Середні темпи приросту	9,51	7,84	9,38	13,75	18,32	10,28

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України [8]

Таблиця 3. Кількість населення України, що припадає на одну некомерційну організацію

Показник	Рік							
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість некомерційних організацій, тис. од.	62,6	73,2	81,4	89,3	95,3	104,5	113,5	123,0
Населення України, млн чол.	49,7	48,9	48,5	48,0	47,6	47,3	46,9	46,6
Кількість населення, що припадає на одну НКО	793,9	668,0	595,8	537,5	499,5	452,6	413,2	378,9

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України [8]

стають питання турботи про якість власного життя, свою сім'ю, добробут свого міста, селища, вирішення яких неможливе без макроекономічної стабільності. Важкі соціальні наслідки фінансово-економічної кризи, такі як зниження доходів громадян, зростання безробіття, неможливість забезпечування нормальної життєдіяльності домогосподарств, сплатення банківських кредитів та інше, сприяють знач-

ному підвищенню активності різних груп нашого суспільства. Це дає поштовх створенню нових об'єднань громадян, насамперед захисного та опозиційного до влади та бізнесу характеру. Однак, враховуючи тенденції суспільного відтворення, у найближчій перспективі можливим є зростання кількості лише окремих видів НКО. Так профспілки, кількість яких останніми роками стрімко збільшува-

Таблиця 4. Порівняння кількості НКО, що припадає на одну тисячу населення, у різних країнах

Показник	Країна				
	Україна (2006)	Росія (2006)	США (2005)	Індія (2001)	Китай (2003)
Кількість некомерційних організацій, тис. од.	113,5	350	1500	1000	280
Населення країни, млн чол.	46,9	142,8	286	1025	1300
Кількість НКО на одну тисячу населення країни, чол.	2,42	2,45	5,24	0,98	0,22

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України [8] та "Мониторинга гражданского общества в Российской Федерации" [6, с. 6]

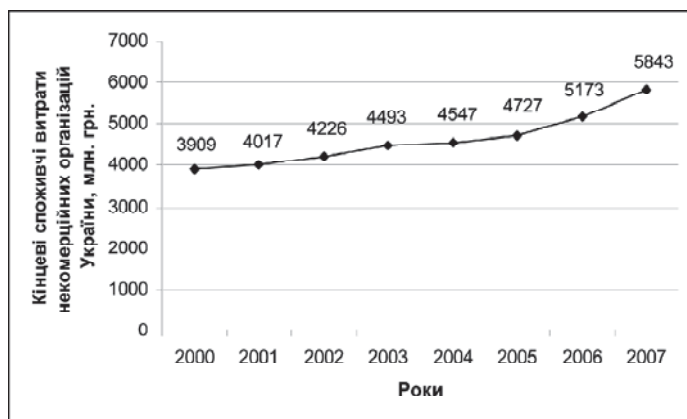

Рис. 2. Кінцеві споживчі витрати некомерційних організацій України

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України[8]

Таблиця 5. Динаміка частки витрат некомерційних організацій у структурі кінцевого використання ВВП України

Роки	ВВП України, млн грн.	Кінцеві споживчі витрати некомерційних організацій, млн грн.	Частка витрат не-комерційних організацій в структурі ВВП, %
2000	170070	3909	2,30
2001	204190	4017	1,97
2002	225810	4226	1,87
2003	267344	4493	1,68
2004	345113	4547	1,32
2005	441452	4727	1,07
2006	544153	5173	0,95
2007	712945	5843	0,82

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України[8]

лась, у скрутний для працівників період матимуть також високі темпи розвитку; у передвиборчий період традиційно очікується нарощення кількості політичних утворень. Що стосується благодійних організацій, їх кількість, скоріше за все, знизиться у зв'язку з жорсткою економією різного роду ресурсів у вітчизняних компаній-донорів, однак стрімкому їх скороченню може завдати надходження закордонної благодійної допомоги.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проведений ретроспективний аналіз показав, що в Україні останніми роками відмічалось збільшення кількості некомерційних організацій. Підґрунтям цього стало зростання активності громадян та обсягу соціальних інвестицій бізнесу. Однак, і соціальна відповідальність бізнесу останнім часом набуває іншого характеру. Переорієнтація зусиль із зовнішніх соціальних

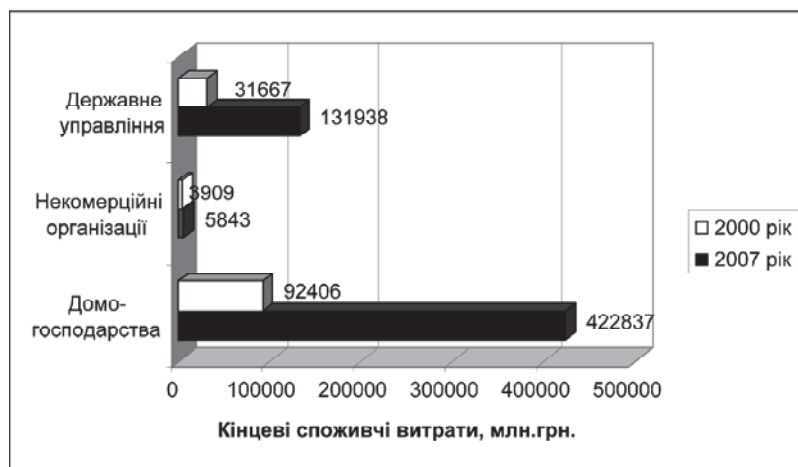

Рис. 3. Кінцеві споживчі витрати домогосподарств, некомерційних організацій та сектора загального державного управління у 2000 та 2007 роках

Джерело: складено автором за даними державного комітету статистики України[8]

проектів на внутрішні стає прямо пропорційна поглибленню фінансово-економічної кризи та погіршенню фінансового становища підприємництва. Але саме зовнішні програми соціальної відповідальності компаній сприяють роботі НКО, розвиток яких невіддільний від питання їх фінансування (особливо це стосується соціальних, культурних, наукових і благодійних проектів та меншою мірою політичних). І без того нерозвинена система фінансової підтримки некомерційних організацій з боку корпоративних джерел, бюджету України та грошових ресурсів фізичних осіб у період економічної кризи може зазнати краху або деградації, що стане стримуючим фактором на шляху їхнього розвитку. Ще більш актуальним стане питання залучення фінансових ресурсів іноземних донорів у соціальну сферу України та її державної підтримки.

Література:

1. Вінніков О. Фінансовий менеджмент неприбуткових організацій / О. Вінніков. — К.: Інститут успішних громад, 2006. — 72 с.
2. Доклад Общественной палаты Российской Федерации о состоянии гражданского общества в Российской Федерации за 2006 год [Электронный ресурс] / М.: Общественная палата Российской Федерации. — 2007. — 64 с. — Режим доступа: <http://www.oprf.ru/files/files/doklad.pdf>
3. Кириченко С. Фінанси громадських організацій та добровільних фондів / С. Кириченко. — К.: Логос, 2007. — 118 с.
4. Кучеренко І. М. Громадські товариства як вид організаційно-правової форми юридичних осіб / І. М. Кучеренко // Університетські наукові записки. — 2008. — № 3(27). — С. 55—60.
5. Лилик С. Фахові громадські організації України — 2008: роль і місце у формуванні громадянського суспільства в Україні / С. Лилик // Маркетинг в Україні. — 2008. — № 4. — С. 51—64.
6. Мониторинг гражданского общества в Российской Федерации [Электронный ресурс] / М.: Общественная палата Российской Федерации. — 2006. — 63 с. — Режим доступа: <http://www.socpolitika.ru/files/252/prezentaciya1.ppt>
7. Соседова В. С. Державне фінансування діяльності громадських організацій в Україні / В. С. Соседова // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 8. — С. 238—241.
8. Статистичний щорічник України за 2007 рік / За ред. О. Г. Осауленка. — К.: Державний комітет статистики України, 2008. — 572 с.
9. Чувардинський О. Г. Громадянське суспільство в Україні: становлення, функціонування, перспективи розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук: спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / О. Г. Чувардинський. — Львів, 2008. — 35 с.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2009 р.